

ΔΙΑΧΡΟΝΙΑ

Περιοδική έκδοση
του Συλλόγου Μεταπτυχιακών Φοιτητών Ιστορίας-Αρχαιολογίας
Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Πόλη και Ύπαιθρος στη Μεσόγειο

Με την ευγενική υποστήριξη
ΙΔΡΥΜΑ ΙΩΑΝΝΟΥ Φ. ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ

Περίοδος Γ'
Παράρτημα αρ. 2
Δεκέμβριος 2012

**ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΦΟΙΤΗΤΩΝ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ-ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ**

Διοικητικό Συμβούλιο

Πρόεδρος:	Νικήτας Πάσσαρης
Αντιπρόεδρος:	Βάνια Χήναρη
Γενικός Γραμματέας:	Άννα Τσοκανή
Ταμίας:	Σωκράτης Λούπας
Μέλη:	Γρηγόρης Δελημάρης Γιώργος Μιχαήλ Αντώνης Αμπούτης

Συντακτική Επιτροπή

Σμαράγδη Αρβανίτη
Θοδωρής Κουτσογιάννης
Μιμίκα Κρίγκα
Ίκαρος Μαντούβαλος
Ελένη Μπενέκη
Διονύσης Μουρελάτος
Βάνια Χήναρη

Επιστημονική Επιμέλεια

Διονύσης Μουρελάτος

Επιμέλεια Έκδοσης

Σπύρος Μοσχονάς

ΟΡΟΙ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗΣ

Τα δημοσιευόμενα κείμενα εκφράζουν τη γνώμη και υπογράφονται από τους συγγραφείς τους, οι οποίοι έχουν και την ευθύνη σε ό,τι αφορά το περιεχόμενό τους. Δεν δημοσιεύονται σύγχρονα λογοτεχνικά έργα ή άρθρα πολιτικού περιεχομένου.

Οι εργασίες πρέπει να είναι γραμμένες στη νεοελληνική γλώσσα κατά το μονοτιζό σύστημα και να συνοδεύονται από σύντομη περίληψη σε κάποια από τις σύγχρονες ευρωπαϊκές γλώσσες με τη μέριμνα του συγγραφέα. Χρήση ξένης γλώσσας επιτρέπεται μόνο σε μη ελληνόγλωσσους συνεργάτες. Σε αυτή την περίπτωση, οι εργασίες συνοδεύονται απαραίτητα από ευρεία περίληψη στα ελληνικά. Οι συνεργασίες παραδίδονται στη Σ.Ε. τυπωμένες και συνοδευόμενες από ψηφιακό αρχείο όπου το κείμενο θα εμφανίζεται ως Word document. Οι εργασίες στον παρόντα τόμο υποβλήθηκαν σε δύο ανώνυμους κριτές και δημοσιεύτηκαν μετά από τη σύμφωνη γνώμη τους.

Η αρίθμηση των παραπομπών είναι συνεχής στα όρια κάθε άρθρου ή άλλης συμβολής. Το σύστημα παραπομπής καθορίζεται ως εξής: για μονογραφίες, όνομα συγγραφέα στην ονομαστική (προηγείται το επίθετο), τίτλος σε πλάγια, τόπος/χρόνος έκδοσης, σελίδες (χωρίς σ. ή σελ.) για περιοδικά, όνομα συγγραφέα στην ονομαστική (προηγείται το επίθετο), τίτλος άρθρου σε όρθια στοιχεία και με εισαγωγικά, τίτλος περιοδικού σε πλάγια, αριθμός τεύχους ή τόμου, έτος έκδοσης σε παρένθεση, σελίδες με αραβικούς χαρακτήρες χωρίς να προηγείται σ. ή σελ.

Οι συντομογραφίες την πρώτη φορά που εμφανίζονται παρουσιάζονται αναλυτικά. Για παραπομπή στην ίδια σελίδα χρησιμοποιείται η ένδειξη ό.π. (σε όρθια ή πλάγια στοιχεία ανάλογα με το τι αντικαθιστά). Υπάρχει η δυνατότητα καταχώρισης ασπρόμαυρων φωτογραφιών και πινάκων, που αριθμούνται και συνοδεύονται από σχόλια με την ευθύνη του συγγραφέα.

Το περιοδικό ανταλλάσσεται με επιστημονικά περιοδικά, επετηρίδες κ.λπ.

Διεθνής Κωδικός αριθμός κυκλοφορίας ISSN 1107-9029

© Φοιτητικός Σύλλογος Μεταπτυχιακών Σπουδαστών Α' και Β' κύκλου
Τμήματος Ιστορίας-Αρχαιολογίας Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών
[χώρος Μουσείου, Κτήριο Φιλοσοφικής, Πανεπιστημιούπολη Ζωγράφου, 15784 Αθήνα]

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΩΝ

AA:	Archäologischer Anzeiger
AE:	Αρχαιολογική Εφημερίς
AAA:	Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών
ΑΔ:	Αρχαιολογικόν Δελτίον
ΑΘΗΝΑ:	Αθηνά. Σύγγραμμα περιοδικόν της εν Αθήναις Επιστημονικής Εταιρείας
Αθηναϊκά:	Αθηναϊκά. Περιοδικό του Συλλόγου των Αθηναίων
AJA:	American Journal of Archaeology
ArchStorSir:	Archivio Storico Siracusano
AttiVenezia:	Atti dell'Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti
AZ:	Archäologische Zeitung
BMGS:	Byzantine and Modern Greek Studies
BSA:	Annual of the British School at Athens
Byzantion:	Byzantion. Revue Internationale des Études Byzantines
ByzBul:	Byzantinobulgarica
CFHB:	Corpus Fontium Historiae Byzantinae
CronA:	Cronache d'Archeologia e d'Arte
DOP:	Dumbarton Oaks Papers
ΔΧΑΕ:	Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας
ΕΕΠΣ ΑΠΘ:	Επιστημονική Επετηρίδα Πολυτεχνικής Σχολής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
Θεολογία:	Θεολογία. Επιστημονικό περιοδικό της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος
GiornScLettSic:	Giornale di Scienze e Lettere per la Sicilia
Hermes:	Hermes. Zeitschrift für klassische Philologie
IstMitt:	Instanbuler Mitteilungen
JMA:	Journal of Mediterranean Archaeology
Klio:	Klio. Beiträge zur alten Geschichte
Kokalos:	Κώκαλος. Studi pubblicati dall'Istituto di storia antica dell'Università di Palermo
MEE:	Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια Παύλου Δρανδάκη
MEFRA:	Mélanges d'archéologie et d'histoire de l'Ecole Française de Rome. Antiquité
MemLinc:	Memorie della Classe di Scienze morali e storiche dell'Accademia dei Lincei
NSc:	Notizie degli Scavi di antichità
OpAth:	Opuscula Atheniensia
ΠΑΕ:	Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας
Palladio:	Palladio. Rivista di Storia dell'Architettura e restauro
Pemptousia:	Πεμπουσία. Πολιτισμός, Επιστήμες, Θρησκεία
PG:	Patrologia Graeca
Polis:	Polis. Studi interdisciplinari sul mondo antico
REB:	Revue des Études Byzantines
REG:	Revue des Etudes Grecques
RTA:	Rivista di Topografia Antica
SkrAth 4o:	Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae Series in 4o
Studi Acrensi:	Atti dell'Istituto di Studi Acrensi
TIB:	Tabula Imperii Byzantini

Η Σύνταξη του Χώρου ως φορέας πολιτικής ιδεολογίας: η Αγορά της Αθήνας κατά την Κλασική και τη Ρωμαϊκή περίοδο

Μάρκος Κατσιάνης

Εισαγωγή

Υπάρχουν δύο χωρικά στοιχεία που μορφοποιούν την κλασική ελληνική πόλη: η *Ακρόπολη* και η *Αγορά*. Η Ακρόπολη ήταν ο ιστορικός πυρήνας, συνήθως ένας μικρός λόφος που επέβλεπε την πόλη. Η Αγορά ήταν η καρδιά της πόλης, το σημείο που συγκέντρωνε το σύνολο της πολιτικής, κοινωνικής και οικονομικής δραστηριότητας. Εάν η μελέτη της Ακρόπολης μπορεί να υποδείξει πώς η πόλη-κράτος γινόταν αντιληπτή από τους πολίτες της και προβάλλονταν στον υπόλοιπο κόσμο, η μελέτη της Αγοράς μπορεί να αποκαλύψει πώς πραγματικά λειτουργούσε¹.

Στην Αθήνα ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η μελέτη της δομής και της λειτουργίας της Αγοράς ανάμεσα σε δύο περιόδους με διαφορετικά πολιτικά συστήματα. Στην αρχή του 4ου αιώνα π.Χ. η Αθήνα αποτελεί μια ανεξάρτητη πόλη κράτος με μακρόχρονη και ισχυρή δημοκρατική παράδοση, ενώ στα μέσα του 1ου αιώνα μ.Χ. η πόλη βρίσκεται στη διαδικασία ενσωμάτωσης στη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Κατά την περίοδο αυτή η Αθήνα περνά από μια σειρά αρχιτεκτονικών προγραμμάτων που αποκαθιστούν το παλαιό γόητρο της πόλης. Ωστόσο, οι ρωμαϊκές επεμβάσεις αλλάζουν ριζικά την εικόνα της περιοχής με τρόπο που, σύμφωνα με τους περισσότερους μελετητές, επηρέασε τη λειτουργία του στις νέες συνθήκες των αυτοκρατορικών χρόνων.

1. Mumford, L., *The City in History*, New York 1961, 190.

Η μελέτη των διαχρονικών αρχιτεκτονικών μετασχηματισμών της Αγοράς, σε συνδυασμό με τις υλικές και γραπτές μαρτυρίες για τις συναφείς πολιτικές δομές που επικρατούν, μπορεί να συνεισφέρει στη διασάφηση των τρόπων με τους οποίους ο πολεοδομικός σχεδιασμός καθίσταται φορέας πολιτικής ιδεολογίας. Προς την κατεύθυνση αυτή, οι μέθοδοι που αναπτύσσονται στο πλαίσιο της θεωρίας της Σύνταξης του Χώρου χρησιμοποιούνται για την ανάλυση της αρχιτεκτονικής διάρθρωσης της Αγοράς μεταξύ των αρχών 4ου αιώνα π.Χ. και των μέσων του 1ου αιώνα μ.Χ., ώστε να επισημανθούν οι ιδεολογικές προεκτάσεις των αρχιτεκτονικών επιλογών στις δύο περιόδους, όσο και οι πιθανές επιπτώσεις στην καθημερινή χρήση του ιστού της πόλης².

Είναι γεγονός πως η πλούσια σε υλικές και γραπτές αρχαιολογικές μαρτυρίες Αγορά της Αθήνας αποτελεί μία πολυ-μελετημένη θέση. Σε αυτό το πλαίσιο, η αξία της συγκεκριμένης αναλυτικής μεθόδου σχετίζεται με τη δυνατότητα επαλήθευσης της εικόνας που έχουμε για την Αγορά, όπως αυτή έχει συγκροτηθεί μέσα από πλήθος αναλυτικών και συνθετικών μελετών³. Άλλωστε, η εγκυρότητα της αρχαιολογικής ερμηνείας διαμορφώνεται από τη σύγκλιση των δεδομένων μέσα από συμπληρωματικές αναλυτικές πρακτικές και ανεξάρτητες πηγές⁴. Πολύ περισσότερο, οι τεχνικές της Σύνταξης του Χώρου μας επιτρέπουν να ποσοτικοποιήσουμε ειδάλλως εμπειρικές παρατηρήσεις και να κατανοήσουμε με μεγαλύτερη σαφήνεια το αντίκτυπο των ρωμαϊκών οικοδομικών επεμβάσεων στο νοηματικό τοπίο της Αθήνας και στην καθημερινή χρήση του πολεοδομικού ιστού από τους κατοίκους της.

Ιστορικό πλαίσιο: η διαμόρφωση της Αγοράς της Αθήνας

Ο συνδυασμός των εννοιολογικών και των χωρικών ιδιοτήτων της Αγοράς εξηγεί την απλή διαμόρφωση και το σύνθετο χαρακτήρα της. Ήδη από τα ομηρικά έπη η Αγορά ταυτίζεται με την έννοια της πολιτικής ή δικαστικής συνάθροισης, καθώς και με τη διαμόρφωση ενός ενιαίου ανοιχτού χώρου για την εξυπηρέτησή της⁵. Η Αγορά της κλασικής ελληνικής πόλης καταλαμβάνει συ-

2. Η παρούσα μελέτη πραγματοποιήθηκε στο Space Syntax Laboratory στο πλαίσιο του προγράμματος MSc in G.I.S. Spatial Analysis in Archaeology στο University College London (UCL) υπό την επίβλεψη της J. Hanson και την καθοδήγηση των L. Vaughan και M. Lake. Καθοριστική υπήρξε η συμβολή της καθ. Θ. Στεφανίδου-Τιβεριού στη γνωριμία μου με την αρχαιολογία της Αγοράς της Αθήνας.

3. Hoff, M. & Rottroff, S. (eds), *The Romanization of Athens: Proceedings of an International Conference held at Lincoln, Nebraska in April 1996*, Oxbow Monograph 94, Oxford 1997· Βλίζος, Σ., *Η Αθήνα κατά τη ρωμαϊκή περίοδο. Πρόσφατες ανακαλύψεις, νέες έρευνες*, Αθήνα 2008.

4. Hodder, I., *The archaeological process: an introduction*, Oxford 1999.

5. Wycherley, R. E., *How the Greeks Built Cities*, New York and London 1962, 64-65.

νήθως ένα κεντρικό μέρος, με τους δρόμους που οδηγούν στις κατοικημένες περιοχές να εξακτινώνονται από αυτή. Παρά την αρχική απλότητα της Αγοράς, μια τάση προς τη συστηματοποίηση των αγορών είναι εμφανής ειδικά κατά τη διάρκεια των Ελληνιστικών χρόνων. Μέχρι το τέλος της Ελληνιστικής περιόδου οι περισσότερες ελληνικές αγορές μετασχηματίζονται από έναν εν πολλοίς αδιαμόρφωτο ανοιχτό χώρο σε μια ημίκλειστη «χωρική μονάδα» με εξειδικευμένες λειτουργίες⁶.

Στην κλασική Αθήνα η Αγορά σχηματιζόταν από έναν ακανόνιστο ανοιχτό χώρο που διαμορφώθηκε κατά μεγάλο μέρος από τη μορφολογία της περιοχής και του προσανατολισμού της Παναθηναϊκής οδού. Μεγάλη προσπάθεια καταβλήθηκε να διατηρηθεί αυτός ο χώρος ελεύθερος μέσω σημείων οριοθέτησης⁷ και μιας αυστηρής πολεοδομικής πολιτικής που επέτρεπε την ανέγερση των νέων κτηρίων μόνο μετά από την έγκριση του κράτους⁸. Σε γενικές γραμμές, η Αγορά διατήρησε κεντρικό ρόλο στην πολιτική, καθώς και την οικονομική και την πολιτιστική ζωή της Αθήνας. Επιτρέποντας τη συγκέντρωση των παραπάνω λειτουργιών στον ανοιχτό χώρο της, δημιουργήθηκε ένα ζωντανό κέντρο, που έδωσε στον πολίτη τη δυνατότητα να συμμετέχει ενεργά σε όλες τις δραστηριότητες της πόλης.

Κατά τη διάρκεια των ελληνιστικών χρόνων δόθηκε έμφαση σε οικοδομήματα που εξυπηρετούσαν οικονομικές ή θρησκευτικές λειτουργίες. Η ανοιχτή Αγορά άρχισε να χάνει τη σημασία της, καθώς οι περισσότερες πολιτικές και οικονομικές δραστηριότητες μεταφέρθηκαν μέσα στα κτήρια, και ο ελεύθερος χώρος άρχισε να γεμίζει από αγάλματα⁹. Εντούτοις, ακόμη και σε προχωρημένο στάδιο ο ανοιχτός χώρος της Αγοράς έμεινε άθικτος από την ανέγερση μεγάλων οικοδομημάτων. Οι δημόσιες συνελεύσεις τελούσαν ακόμα εκεί, όπως βεβαιώνεται και από το Βήμα του ομιλητή μπροστά από τη Στοά του Αττάλου¹⁰.

Κατά τη ρωμαϊκή περίοδο πραγματοποιούνται σημαντικές αλλαγές. Το βεβαιωμένο πάθος των Ρωμαίων για την Αθήνα, μια πόλη που συνδέθηκε με σημαντικά επιτεύγματα στις τέχνες και τη φιλοσοφία, ήταν η αιτία για τη χορήγηση στην Αθήνα του προνομίου της *libera civitas* (αυτοδιοικούμενης πόλης) και της αποκατάστασης της πόλης μετά την άλωση του Σύλλα¹¹. Το ουσιαστικό

6. Wycherley, ό.π., 69-86.

7. Camp, J. M., *The Athenian Agora: Excavations in the Heart of Classical Athens*, London 1986 (revised ed. 1992), 48-52.

8. Boersma, J. S., *Athenian Building policy from 561/0 to 405/4 B.C.*, Groningen 1970· Gospodini, A., *Griddy Urban Forms and their Squares in Classical Antiquity: The Greek Polis and the Agora, The Roman Civitas and the Forum*, (Αδημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία, UCL) London 1984, 18-20.

9. Constantopoulos, E., *The Evolution of the Spaces of Politics and Ideology in Ancient Athens, 600-300 B.C.* (Αδημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία, UCL), London 1981· Camp, *The Athenian Agora*, ό.π. 153-180.

10. Shear, L., Jr., "Athens: From City-state to Provincial Town", *Hesperia* 50 (1981), 356-377.

11. Shear, ό.π., 356-358.

πρόγραμμα αναδιαμόρφωσης της Αγοράς άρχισε, ωστόσο, από τον Οκταβιανό Αύγουστο, αφότου έγινε ο μόνος κυβερνήτης της Ρώμης.

Γενικά, οι ρωμαϊκές επεμβάσεις παρουσιάζουν μια σειρά χαρακτηριστικών σημαντικών για την κατανόηση των αλλαγών που προκάλεσαν στο αθηναϊκό πολιτικό κέντρο. Η κατάληψη του κεντρικού ελεύθερου διαστήματος για την οικοδόμηση των νέων κτηρίων (ναός του Άρη, Ωδείο Αγρίππα) περιόρισε την ήδη υποβαθμισμένη πολιτική σημασία της Αγοράς. Το στέρησε επίσης από άλλες λειτουργίες, οι οποίες μεταφέρθηκαν προς το εσωτερικό των νέων κτηρίων. Αυτά χρηματοδοτήθηκαν από τα άτομα που αντικατέστησαν την οικονομικά αδύνατη πόλη στην οικοδομική δραστηριότητα. Κατά συνέπεια, η Αγορά έγινε πιο ευαίσθητη στο σφετερισμό από ιδιώτες, κάτι που επιβεβαιώνεται από τους πολυάριθμους βωμούς και τα αγάλματα που δημιουργούνται εκεί σε αυτήν την περίοδο¹².

Εντούτοις, καμία σοβαρή προσπάθεια δεν έγινε για τη ριζική ανάπλαση της Αγοράς σύμφωνα με τη ρωμαϊκή μόδα. Τα νέα κτήρια ακολούθησαν την κλασικιστική φόρμα, ώστε να ταιριάζουν στην ευρύτερη εικόνα, και η τοποθέτησή τους υπαγορεύτηκε περισσότερο από τους υπάρχοντες χωρικούς περιορισμούς παρά από έναν ρηξικέλευθο αρχιτεκτονικό προγραμματισμό. Η αδυναμία ή η απροθυμία συστηματοποίησης της Αγοράς κατά τη ρωμαϊκή μόδα ξεπεράστηκε με την ανέγερση της Νέας Αγοράς στην εγγύτητά της. Με αυτήν ολοκληρώθηκε η λειτουργική διαφοροποίηση των δημόσιων χώρων¹³. Την κατάργηση του μεγαλύτερου μέρους των πολιτικών λειτουργιών και όλης της οικονομικής δραστηριότητας από την παλαιά Αγορά, ακολούθησε η σκόπιμη πρακτική της εγκατάστασης της αυτοκρατορικής λατρείας σε πολλά μέρη της περιοχής, εντείνοντας τον θρησκευτικό της χαρακτήρα¹⁴.

Θεωρητικό πλαίσιο: η Σύνταξη του Χώρου

Ο όρος Space Syntax ή «Σύνταξη του Χώρου» περιλαμβάνει ένα σύνολο από θεωρίες και τεχνικές που διερευνά τη δυναμική σχέση μεταξύ κοινωνίας και χώρου. Η σχέση αυτή μπορεί να εννοηθεί ως αμφίδρομη, καθώς ο χώρος μορφοποιείται από τις ανθρώπινες κοινωνίες και ταυτόχρονα λειτουργεί ως ένα βασικό στοιχείο που επηρεάζει την εξέλιξή τους. Η Σύνταξη του Χώρου ξεκίνησε να αναπτύσσεται τη δεκαετία του '70, στο πανεπιστήμιο του UCL στο Λονδίνο από τον καθηγητή Bill Hillier και τους συνεργάτες του, ως ένα εργα-

12. Walker, S., "Athens under Augustus", *The Romanization of Athens: Proceedings of an International Conference held at Lincoln, Nebraska in April 1996*, Oxbow Monograph 94, (Hoff, M. & Rottroff, S. eds.), Oxford (1997), 67- 80.

13. Camp, J. M., *The Archaeology of Athens*, New Haven & London, 2001, 192-3.

14. Shear, ό.π., 360-365· Baldassarri, P., *ΣΕΒΑΣΤΩΙ ΣΩΤΗΡΙ: Edilizia Monumentale ad Atene Durante il 'Saeculum Augustum'*, Roma 1998, 115-216.

λείο εκτίμησης των πιθανών κοινωνικών επιπτώσεων του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού¹⁵.

Βασικό στοιχείο της θεωρίας αποτελεί η λειτουργία των κτηρίων ως αντικειμένων που μορφοποιούν τον ελεύθερο χώρο και κατά συνέπεια τις κοινωνικές πρακτικές που σχετίζονται με αυτόν. Η μελέτη του συστήματος των χωρικών σχέσεων που δημιουργούνται από τη διαμόρφωση του πολεοδομικού ιστού επιτρέπει την περιγραφή και τη χαρτογράφηση των δομικών συστατικών του χώρου¹⁶.

Η θεωρία υποστηρίζει ότι αν εξαιρεθούν οι παράγοντες που προσελκύουν την ανθρώπινη δραστηριότητα, η χρήση του χώρου επηρεάζεται από τα μορφολογικά χαρακτηριστικά του αστικού πλέγματος¹⁷. Χρησιμοποιώντας τις τεχνικές της Σύνταξης του Χώρου είναι δυνατό να αναλυθούν διάφορες πτυχές της μετακίνησης (όπως η συνεύρεση, ο αποκλεισμός, η ορατότητα κ.λπ.) και να αξιολογηθεί η δυνατότητα εξυπηρέτησης ορισμένων λειτουργιών σε συγκεκριμένους χώρους¹⁸.

Οι αναλύσεις της Σύνταξης του Χώρου στην πλειονότητά τους βασίζονται σε τοπογραφικές αποτυπώσεις και οδηγούν με τη σειρά τους στη δημιουργία χαρτών ή γραφημάτων που περιγράφουν τα υπό μελέτη χωρικά χαρακτηριστικά.

Στην παρούσα μελέτη χρησιμοποιήθηκαν τοπογραφικοί χάρτες που προέρχονται από τις δημοσιεύσεις των ανασκαφών της Αγοράς¹⁹ και το έργο του Ιωάννη Τραυλού²⁰. Για την Αγορά της Αθήνας υπάρχουν πληθώρα χαρτών σε διαφορετικές κλίμακες. Συνήθως αποτυπώνουν την περιοχή σε διακριτές περιοχές ή αποτελούν σύνθετα σχέδια που περιλαμβάνουν περισσότερες από μία φάσεις σε ενιαία κάτοψη. Η μελέτη συγκρίνει δύο φάσεις (τέλη 5ου αιώνα π.Χ. και μέσα 1ου αιώνα μ.Χ.) που δεν περιλαμβάνονται σε ξεχωριστές αποτυπώσεις. Για τους σκοπούς της μελέτης συνδυάστηκαν στοιχεία από χάρτες διαφορετικών φάσεων της Αγοράς με δεδομένα για τη χρονολόγηση σημαντικών κτηρίων²¹. Ο συνδυασμός της πληροφορίας οδήγησε σε ψηφιακές αποτυ-

15. πηγή: <http://www.spacesyntax.org/introduction/index.asp> (επισκέψιμη στις 15 Ιουνίου 2008).

16. Hillier, B. & Hanson, J., *The Social Logic of Space*, Cambridge 1990 (1st ed. 1984), 1-25.

17. Hillier, B., *Space is the Machine*, Cambridge 1996, 149-181.

18. Hillier, B., "The Common Language of Space: A Way of Looking at the Social, Economic and Environmental Functioning of Cities on a Common Basis", *Journal of Environmental Sciences* Vol. 11 (3), (1999), <http://www.spacesyntaxlaboratory.org/publications/commonlang.htm>.

19. *Athenian Agora Monographs*. Η ιστοσελίδα των ανασκαφών της αρχαίας αγοράς παρέχει σημαντικό φωτογραφικό υλικό και πληροφορίες (<http://www.agathe.gr/>).

20. Travlos, J., *Pictorial dictionary of Ancient Athens*, London 1971· Τραυλός, Ι., *Πολεοδομική εξέλιξη των Αθηνών: από των προϊστορικών χρόνων μέχρι των αρχών του 19ου αιώνας*, Αθήνα 1960.

21. Πιο συγκεκριμένα χρησιμοποιήθηκαν οι παρακάτω αποτυπώσεις της αρχαίας αγοράς: α) Κάτοψη της Αγοράς στο τέλος του 5ου αι. π.Χ. - PD 873; Agora XIV, 1972, pl. 5 (1970 version). *Hesperia* 53, 1984, 3, fig. 2 (1982 version). *The Athenian Agora*, 1986, 89, fig. 66 (1982 version). *The Athenian Agora, Guide*, 1990, 25, fig. 4 (1982 version).; Scale: 1:500; J. Travlos, β) Κάτοψη της

πώσεις που προσπαθούν να αποδώσουν όσο το δυνατόν πιο πιστά την εικόνα που επικρατεί στην Αγορά κατά τις δύο περιόδους. Για όσα σημεία δεν υπάρχουν σαφή αρχιτεκτονικά στοιχεία (κυρίως στις παρυφές τις Αγοράς) έγινε προσπάθεια να περιοριστεί η ανάλυση.

Οι υφιστάμενοι χάρτες, αν και αποτελούν ίσως την πιο ακριβή αποτύπωση της αρχαίας τοπογραφίας, δεν παύουν να είναι συμπληρωμένοι σε μεγάλο βαθμό. Καθώς είναι αδύνατο να αναδημιουργηθεί πλήρως το οδικό δίκτυο της αρχαίας Αθήνας, οι χάρτες που παρουσιάζονται αποτελούν ουσιαστικά ένα μοντέλο του υφιστάμενου πολεοδομικού ιστού, που ενσωματώνει μόνο τους σημαντικούς δρόμους για τους οποίους έχουμε κάποια γνώση²².

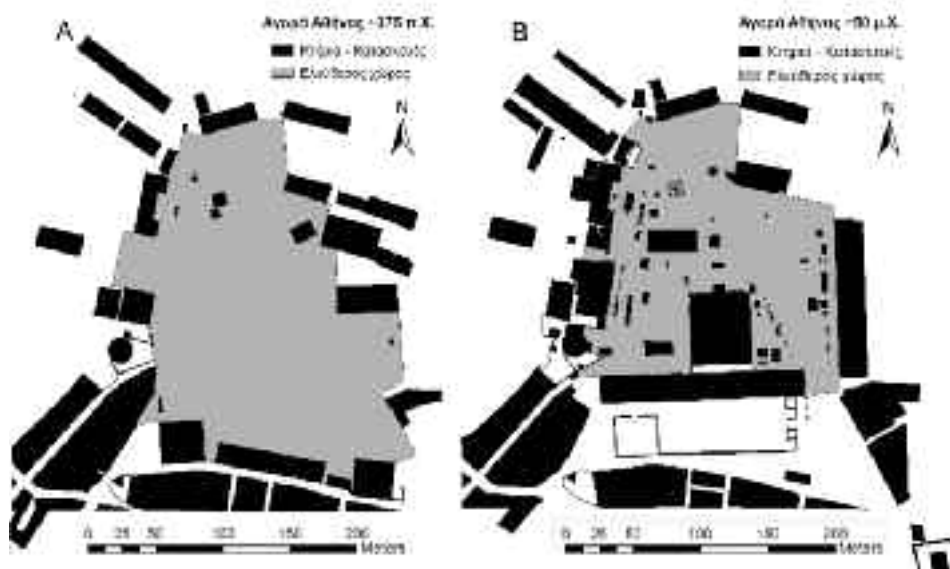
Ερευνητική μεθοδολογία και χωρική ανάλυση

Η μελέτη πραγματοποιήθηκε σε Συστήματα Γεωγραφικών Πληροφοριών και ειδικότερα στην πλατφόρμα ArcGIS. Χρησιμοποιήθηκαν τρεις μέθοδοι της Σύνταξης του Χώρου που υπολογίζουν: α) το βαθμό οικοδόμησης, β) την κίνηση στο χώρο, γ) την οπτική αντίληψη του αστικού τοπίου. Προηγήθηκε η ψηφιακή σάρωση των χαρτών του Μ. Τραυλού και η ψηφιοποίηση των κτηρίων της κάθε περιόδου²³. Οι αναλύσεις πραγματοποιήθηκαν με λογισμικό που αναπτύχθηκε στο εργαστήριο Space Syntax στο UCL.

Αγοράς κατά τον 2ο αι. μ.Χ. - PD 1197; Guide, 1962, fig. 6 and Pl. XVIII (1962 version). *Hesperia* 37, 1968, pl. 15 (1967 version). *Hesperia* 40, 1971, pl. 45 (1970 version). Picture Book no. 12, 1971, fig. 1 (1970 version). Agora XIV, pl. 8 (1970 version). Guide, 1976, 31, fig. 9 (1974 version). Picture Book no. 16, 1976, fig. 6 (1974 version). Picture Book no. 16, 1983, fig. 6 (1982 version). *Hesperia* LIII, 1984, 2, fig. 1 (1982 version).; Scale: 1:500; J. Travlos, γ) Κάτοψη της Αγοράς κατά τον 4ο αι. π.Χ. - PD 2641; Agora XXVII, fig. 2. *Hesperia* Supplement 29, 96; Scale: 1:500; R. C. Anderson, 1990.) δ) Αγορά και περιβάλλοντες χώροι, 5ος-4ος αι. π.Χ. - PD 2609; Scale: 1:250; W. B. Dinsmoor, Jr., 1988, ε) Κάτοψη της Αρχαίας και της Ρωμαϊκής Αγοράς στο τέλος της περιόδου του Αυγούστου από το Hoff, M. C., "The Politics and Architecture of the Athenian Imperial Cult", *JRA suppl.* 17 (1996), fig. 9, καθώς και πολλά άλλα σχέδια-λεπτομέρειες που διατίθενται από την ιστοσελίδα των ανασκαφών της αρχαίας αγοράς. Επίσης, χρησιμοποιήθηκε ο χρονολογικός πίνακας της χρήσης κτηρίων της αγοράς από το Camp, J. M., *Η αρχαία αγορά της Αθήνας*, Αθήνα 2004, 262-263.

22. Travlos, "Pictorial dictionary", ό.π., 20, 169-170· Τραυλός, "Πολεοδομική εξέλιξη", ό.π., πίν. III, IV, V.

23. Η ανάλυση πραγματοποιήθηκε σε διδιάστατο χάρτη και κατά συνέπεια δεν λαμβάνεται υπόψη η υψομετρική διαφοροποίηση της Αγοράς. Η χρήση ψηφιακών μοντέλων εδάφους (που βέβαια προϋποθέτει την ανασύσταση της αρχαίας τοπογραφίας) και τρισδιάστατων ψηφιακών αναπαραστάσεων των μνημείων της κάθε περιόδου θα μπορούσε να αυξήσει ακόμα περισσότερο την ακρίβεια των μετρήσεων της μελέτης. Επιπλέον, η μελέτη βασίστηκε σε δημοσιευμένους χάρτες και όχι σε στοιχεία από ακριβή τοπογραφική αποτύπωση. Συνεπώς, τα μεγέθη που παρουσιάζονται πρέπει να ληφθούν υπόψη κατά προσέγγιση.

Εικ. 1. Κάτοψη της Αγοράς της Αθήνας και υπολογισμός ελεύθερου χώρου: α) αρχές του 4ου αι. π.Χ., β) μέσα του 1ου αι. μ.Χ.

Βαθμός Οικοδόμησης

Με τον υπολογισμό του ελεύθερου χώρου σε κάθε περίοδο εκτιμήθηκε ο βαθμός κατάληψης της ελεύθερης έκτασης της Αγοράς από τα κτήρια της ρωμαϊκής περιόδου. Το περίγραμμα του ανοιχτού χώρου της Αγοράς σχεδιάστηκε με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία για τη χρήση του χώρου. Η Παναθηναϊκή οδός περιλήφθηκε στις μετρήσεις ως τμήμα του ελεύθερου διαστήματος.

Η μέτρηση της ελεύθερης επιφάνειας της Αγοράς μεταξύ των δύο περιόδων έδειξε ότι περίπου το 1/3 της αρχικής συνολικής έκτασης καταλήφθηκε από κτήρια στην τελευταία περίοδο. Συγκεκριμένα ο ανοιχτός χώρος της Αγοράς στην κλασική περίοδο μετρούσε 35.512,2 τ.μ., ενώ στα ρωμαϊκά έτη μόνο 22.761,9 τ.μ. (εικ. 1).

Εντούτοις, η εξέταση των σχεδίων δείχνει ότι η κατάληψη του ελεύθερου χώρου δεν συνέβη με ομοιόμορφο τρόπο. Το Ωδείο του Αγρίππα τεμάχισε το διάστημα σε μικρότερους πυρήνες, οι οποίοι επηρεάστηκαν περαιτέρω από την τοποθέτηση του ναού του Άρη και του Νοτιοδυτικού ναού. Λαμβάνοντας υπόψη ότι ένα μεγάλο μέρος του υπόλοιπου ανοιχτού χώρου στα βορειοανατολικά του Ωδείου ανήκει στην Παναθηναϊκή οδό, επιβεβαιώνεται και ποσοτικά ο παρατηρούμενος κατατεμαχισμός της Αγοράς κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, που είχε ως αποτέλεσμα την αδυναμία πραγματοποίησης πολλών δραστηριοτήτων, οι οποίες απαιτούν έναν ενοποιημένο ανοιχτό χώρο.

Εικ. 2. Αξονικός χάρτης της Αθήνας: α) αρχές του 4ου αι. π.Χ., β) μέσα του 1ου αι. μ.Χ. (Το υπόβαθρο των χαρτών προέρχεται από το: Travlos, “Pictorial dictionary”, ό.π., 169-170)

Κίνηση στο χώρο

Η βάση της μελέτης της κίνησης στο χώρο είναι ο αξονικός χάρτης, μία μέθοδος γραφικής αναπαράστασης του συνεχούς ανοιχτού χώρου. Στον διδιάστατο χάρτη ενός αστικού μορφώματος σχεδιάζονται οι μακρύτερες ευθείες γραμμές με τρόπο που να καλύπτεται ολόκληρο το χωρικό πλέγμα. Οι γραμμές αυτές ουσιαστικά υποδιαιρούν τον ελεύθερο χώρο σε επιμέρους ενιαία διαστήματα ανεμπόδιστης ορατότητας και κίνησης. Ο σχεδιασμός του αξονικού χάρτη στην Αθήνα ενσωμάτωσε το σύνολο της αρχαίας πόλης, ώστε να αποτραπεί η επίδραση της περιφέρειας (*edge effect*) από την ανάλυση. Έτσι, σχεδιάστηκαν γραμμές που προέρχονται από τις εξωτερικές οχυρώσεις και καταλήγουν στην Αγορά (εικ. 2).

Στη συνέχεια, με βάση τις τοπολογικές σχέσεις αυτών των γραμμών υπολογίστηκαν τέσσερις τύποι μετρήσεων με τις γραφικές αναπαραστάσεις τους: *συνολική και τοπική ενσωμάτωση, συνδετικότητα και έλεγχος*. Η *συνολική ενσωμάτωση* αξιολογεί το βαθμό κατά τον οποίο ένα διάστημα προσελκύει την ανθρώπινη δραστηριότητα υπολογίζοντας τον αριθμό των γραμμών που πρέπει να διασχίσει κανείς προκειμένου να προσεγγίσει μια συγκεκριμένη γραμμή. Η *τοπική ενσωμάτωση* υπολογίζει το ίδιο μέγεθος, αλλά η ακτίνα της μέτρησης είναι περιορισμένη μέχρι τρεις γραμμές μακριά, παρέχοντας κατά συνέπεια τις λεπτομέρειες στην τοπική κλίμακα²⁴. Η *συνδετικότητα* περιγράφει την προσβασιμότητα ενός διαστήματος από τα γειτονικά του υπολογίζοντας τον αριθμό των γραμμών που τέμνονται από κάθε γραμμή. Τέλος, ο *έλεγχος* μετρά το

24. Hillier, “The Common Language of Space”, ό.π. 3-4.

βαθμό κατά τον οποίο ένα διάστημα διοχετεύει ή εμποδίζει την κίνηση συσχετίζοντας τη συνδετικότητα μιας γραμμής με αυτήν των άμεσων γειτόνων της²⁵.

Η αξονική ανάλυση παρήγαγε μερικά απροσδόκητα αποτελέσματα. Οι ρωμαϊκές επεμβάσεις δεν φαίνεται να επηρέασαν το γενικό οδικό δίκτυο της Αθήνας (πίν. 1). Και στις δύο περιόδους οι πιο ενσωματωμένες γραμμές και στο ευρύτερο και το τοπικό επίπεδο είναι εκείνες που συναπαρτίζουν την Παναθηναϊκή οδό (1, 2, 3, 4). Επιπλέον, αντίθετα προς το αναμενόμενο αποτέλεσμα, κατά τα ρωμαϊκά χρόνια η Παναθηναϊκή οδός (2) εμφανίζεται ελαφρώς πιο ενσωματωμένη τουλάχιστον στο τοπικό επίπεδο.

Πίνακας 1: Συνολικές μετρήσεις για το σύνολο των αξονικών γραμμών της πόλης της Αθήνας στις δύο περιόδους.

Περίοδος	Σύνολο γραμμών	Συνδετικότητα	Έλεγχος	Συνολική Ενσωμάτωση	Τοπική Ενσωμάτωση
5ος αι. π.Χ.	172	3.1512	1.0000	1.7639	0.7697
1ος αι. μ.Χ.	182	3.0220	1.0000	1.7250	0.7573

Εντούτοις, ενώ στην κλασική Αθήνα η Αγορά είναι αρκετά ενσωματωμένη (εικ. 3α, εικ. 3β) και στις δύο κλίμακες ειδικά όσον αφορά το κέντρο της, στους ρωμαϊκούς χρόνους η έμφαση μεταφέρεται στο νοτιοανατολικό σημείο (εικ. 4α, εικ. 4β). Ο λόγος είναι προφανώς η αποσύνθεση των γραμμών που διέσχιζαν προηγουμένως την Αγορά. Η μεγαλύτερη διαφορά ανιχνεύεται στο τοπικό επίπεδο, στο οποίο η Αγορά του 5ου αιώνα π.Χ. παρουσιάζει δύο σημαντικά σημεία συνδέσεων (εικ. 3β), όπου οι τρεις ενσωματωμένες γραμμές στο σύνολο της Αθήνας συναντιούνται, ενώ στον 1ο αιώνα μ.Χ. το μόνο σημαντικό ενσωματωμένο διάστημα παραμένει η Παναθηναϊκή οδός (εικ. 4β).

Οι ίδιες παρατηρήσεις μπορούν κατά προσέγγιση να γίνουν όσον αφορά τις τιμές συνδετικότητας. Η καλύτερα συνδεδεμένη περιοχή στην πρώτη φάση είναι τοποθετημένη στο βόρειο τμήμα της Αγοράς (εικ. 3γ). Αντίθετα, στη δεύτερη περίοδο, ενώ η αποσύνθεση των αξονικών γραμμών που διέσχιζαν την Αγορά είναι εμφανής, η σύνδεση της Παναθηναϊκής οδού με άλλους οδικούς άξονες ενισχύεται (εικ. 4γ).

Τέλος, η μέτρηση του ελέγχου δείχνει ότι στον 4ο αιώνα π.Χ. η Αγορά ενεργεί ως κόμβος μέσω του οποίου διοχετεύεται η κίνηση στις διάφορες περιοχές της πόλης (εικ. 3δ). Στη ρωμαϊκή φάση ο ρόλος ολόκληρου του τετραγώνου αναλαμβάνεται από την Παναθηναϊκή οδό. Ο τεμαχισμός της πλατείας και η δημιουργία των νέων απομακρυσμένων διαδρομών, λόγω και της κατασκευής της Νέας Αγοράς, έχει περιορίσει τον κομβικό της ρόλο (εικ. 4δ).

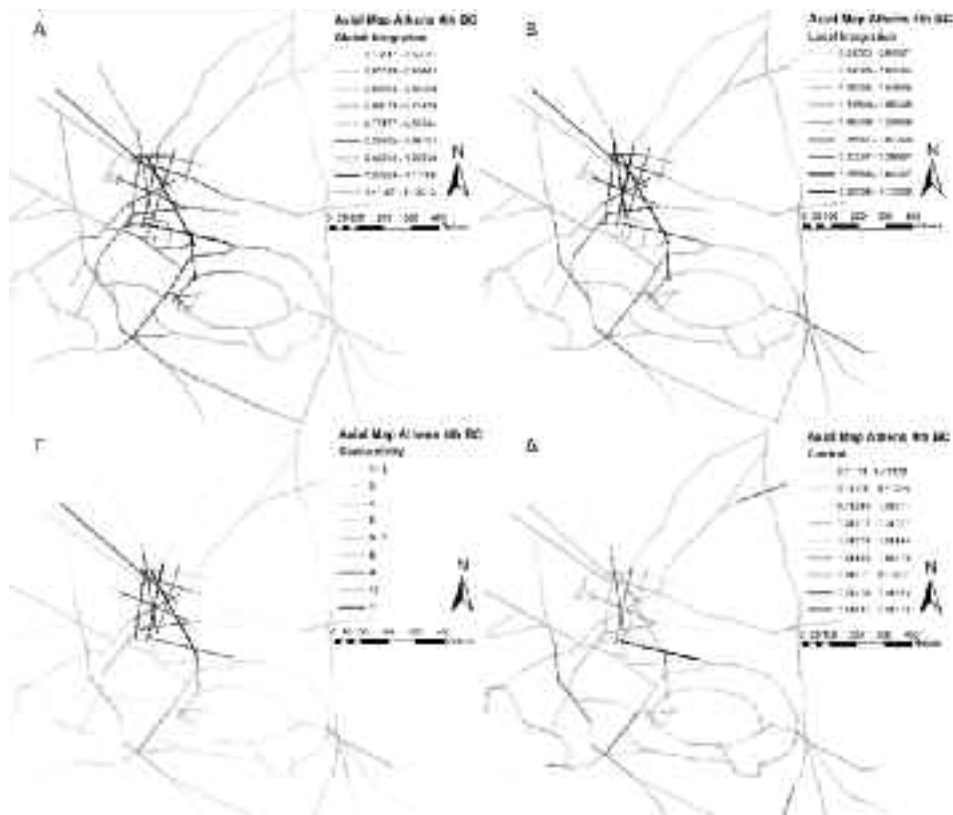
25. Hillier - Hanson, "Social Logic of Space", ό.π., 103, 109.

Ένα ενδιαφέρον στοιχείο και στις δύο περιπτώσεις είναι ο δρόμος νότια της Αγοράς (6), που φαίνεται να ελέγχει τη μετακίνηση προς την ανατολική περιοχή της πόλης.

Πίνακας 2: Μετρήσεις των σημαντικότερων γραμμών που διασχίζουν την αρχαία Αγορά.

	Συνδετικότητα	Έλεγχος	Συνολική Ενσωμάτωση	Τοπική Ενσωμάτωση
Αθήνα: 4ος αι. π.Χ.				
Δρόμος εκ Διπύλου (1)	9	1.273	1.078	3.683
Παναθηναϊκή οδός (2)	11	1.575	1.195	4.037
Προέκταση (3)	7	1.616	1.172	3.358
Προσέγγιση Ακρόπολης (4)	5	1.286	1.091	2.749
Μέση τιμή	8.0	1.438	1.134	3.457
Βόρεια οδός (5)	8	1.491	1.092	3.453
Νότια οδός (6)	8	2.817	1.123	3.485
Αθήνα: 1ος αι. μ.Χ.				
Δρόμος εκ Διπύλου (1)	8	1.836	1.044	3.452
Παναθηναϊκή οδός (2)	13	2.580	1.184	4.403
Προέκταση (3)	7	1.755	1.151	3.419
Προσέγγιση Ακρόπολης (4)	5	1.510	1.108	2.719
Μέση τιμή	8.3	1.920	1.122	3.498
Βόρεια οδός (5)	7	1.694	1.064	3.224
Νότια οδός (6)	9	2.378	1.146	3.714

Συμπερασματικά, αν και οι ρωμαϊκές αλλαγές επηρέασαν την Αγορά, περιορίζοντας την κεντρικότητά της, η Παναθηναϊκή οδός παρέμεινε η σημαντικότερη διάβαση προς τα ενδότερα της πόλης, έχοντας το ρόλο της ελαφρώς αναβαθμισμένο (πίν. 2). Από αυτή την άποψη, φαίνεται ότι ο τρόπος κίνησης στην Αθήνα κατά τη διάρκεια της ρωμαϊκής περιόδου άλλαξε. Στους κλασικούς χρόνους η Αγορά λειτουργούσε ως σημείο συνένυρσης και για τους κατοίκους και για τους επισκέπτες που θα μπορούσαν έπειτα να κινηθούν γύρω στην πόλη απλά με τη λήψη οποιασδήποτε από τις διαδρομές που εξακτινώνονται από την περιοχή. Κατά τη διάρκεια των ρωμαϊκών χρόνων, οι κάτοικοι προκειμένου να φτάσουν σε έναν διαφορετικό τομέα της πόλης έπρεπε είτε να πάρουν την Παναθηναϊκή οδό είτε να αποφύγουν απλά την Αγορά εν γένει, παίρνοντας τις εναλλακτικές διαδρομές που περνούσαν από τις άκρες της. Αντίθετα, οι επισκέπτες μπορούσαν να ακολουθήσουν απλά την Παναθηναϊκή οδό και να διασχίσουν τα σημαντικότερα τμήματα της πόλης. Υπό αυτή την έννοια λοιπόν, ενισχύεται η άποψη του μετασχηματισμού της Αγοράς από μια πολυσύνθετη και ζωντανή περιοχή της πόλης σε ένα σημαντικό κομμάτι του ιδεολογικού αστικού τοπίου.

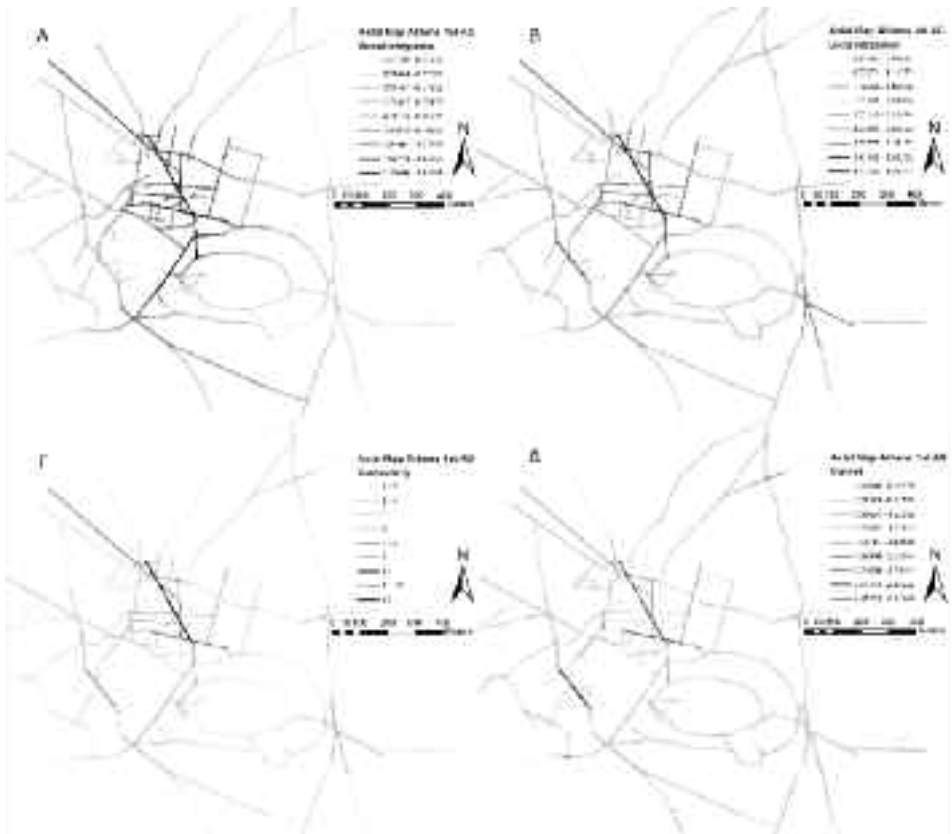
Εικ. 3. Γραφική απεικόνιση των αποτελεσμάτων της αξονικής ανάλυσης για την Αθήνα (αρχές 4ου αι. π.Χ.): α) συνολική ενσωμάτωση, β) τοπική ενσωμάτωση, γ) συνδετικότητα και δ) έλεγχος

Οπτική αντίληψη

Σε συνδυασμό με τη μελέτη της κίνησης στο χώρο, η επίδραση του περιβάλλοντος χώρου στην οπτική αντίληψη μπορεί να αξιολογηθεί ποσοτικά με την ανάλυση ορατότητας. Ένα πεδίο ορατότητας (Isovist) ορίζεται ως «το σύνολο όλων των σημείων που είναι ορατά από ένα δεδομένο σημείο θέασης ως προς το περιβάλλον του»²⁶. Καθώς η Αγορά της Αθήνας μετασχηματίζεται από μια ευρύχωρη ανοικτή πλατεία σε μια περιοχή κορεσμένη με κτήρια, ο υπολογισμός πεδίων ορατότητας επιτρέπει να αξιολογηθεί ο βαθμός επίδρασης των νέων κτηρίων στην οπτική εμπειρία των ατόμων που τη διασχίζουν²⁷.

26. Benedict, M. L., “To Take Hold of Space: Isovists and Isovist Fields”, *Environment and Planning B*, Vol. 6 (1979), 47.

27. Η δενδροφύτευση στο χώρο της αγοράς δεν φαίνεται να ήταν εκτεταμένη και οι ενδείξεις την περιορίζουν είτε στο λόφο του Αγοραίου Κολωνού είτε στις παρυφές της αγοράς (βλ. Thompson, D. B., *Garden Lore of Ancient Athens*, Athens 1963, 10-14). Κατά συνέπεια η πιθανή ύπαρξη δένδρων εκτιμάται ότι δεν επηρεάζει σημαντικά τα αποτελέσματα της ανάλυσης.

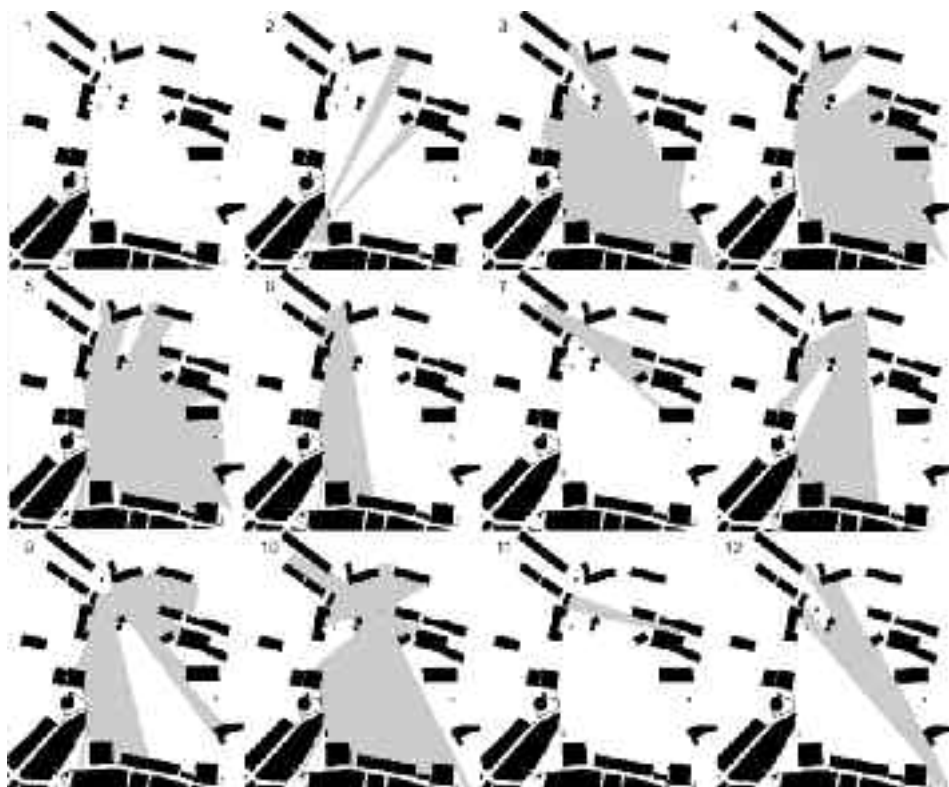

Εικ. 4. Γραφική απεικόνιση των αποτελεσμάτων της αξονικής ανάλυσης για την Αθήνα (μέσα 1ου αι. μ.Χ.). α) συνολική ενσωμάτωση, β) τοπική ενσωμάτωση, γ) συνδετικότητα και δ) έλεγχος

Συνολικά, δεκατρία πεδία ορατότητας για κάθε περίοδο σχεδιάστηκαν. Έξι είναι τοποθετημένα αμέσως πριν από τα σημεία εισόδων της Αγοράς προσομοιώνοντας την οπτική εμπειρία ενός ατόμου που πλησιάζει στο χώρο. Άλλα έξι είναι τοποθετημένα στα σημεία εισόδων αναπαριστώντας την οπτική εντύπωση ολόκληρης της Αγοράς. Τέλος, ένα πεδίο προήλθε από το κέντρο της και καλύπτει 360 μοίρες, προκειμένου να αξιολογηθεί ο οπτικός αντίκτυπος του περιβάλλοντος χώρου.

Τα πεδία ορατότητας σχεδιάστηκαν ανεξάρτητα από τα αγάλματα και τις βάσεις αγαλμάτων, εκτός από τις περιπτώσεις που τα αρχαιολογικά στοιχεία έδειξαν ότι ήταν ουσιαστικού μεγέθους. Η περιγραφή τους εστιάζει στην περιοχή που καλύπτει το πεδίο (πόσο διάστημα μπορεί να φανεί από ένα δεδομένο σημείο), στην περίμετρο της περιοχής αυτής (πόση επιφάνεια μπορεί να φανεί) και τη συσχέτισή τους με συγκεκριμένα κτήρια.

Ο υπολογισμός της έκτασης κάθε πεδίου δείχνει ότι σχεδόν σε όλες τις πε-

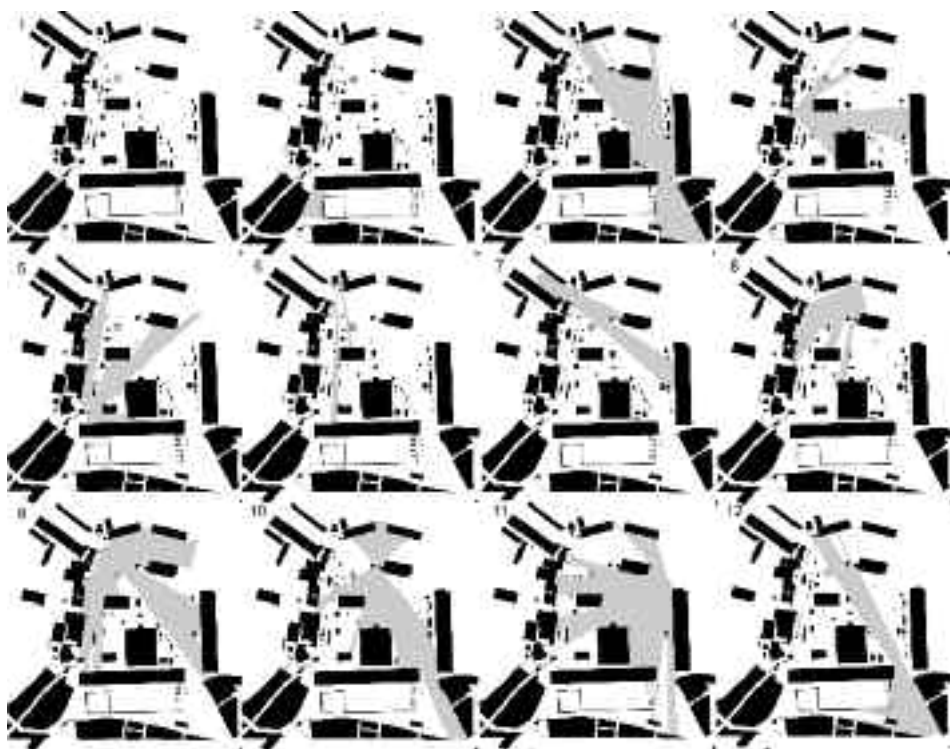

Εικ. 5. Πεδία ορατότητας στην Αγορά της Αθήνας (αρχές 4ου αι. π.Χ.)

ριπτώσεις η ορατότητα περιορίστηκε κατά τη ρωμαϊκή περίοδο. Εντούτοις, η ορατή περιμέτρος των πεδίων της ρωμαϊκής Αγοράς δεν φαίνεται να μειώνεται αναλογικά με την ορατή περιοχή. Το γεγονός αυτό, αποτελεί ένδειξη ότι τα νέα κτήρια υπερίσχυσαν στο οπτικό πεδίο της Αγοράς. Το συμπέρασμα αυτό ενισχύεται από το μέγεθός τους, αλλά και την έμφαση που δόθηκε στην οπτική εντύπωση των προσώπεών τους (πίν. 3)²⁸.

Πιο συγκεκριμένα, η Παναθηναϊκή οδός είναι το μόνο διάστημα που φαίνεται να είναι απρόσβλητο από τις ρωμαϊκές αλλαγές. Διασχίζοντας την οδό η ορατότητα είναι εξίσου καλή με στην κλασική περίοδο, ειδικά από τις εισόδους της προς την Αγορά (εικ. 5.3, 5.7, 5.9, 5.10, 5.12· εικ. 6.3, 6.7, 6.9, 6.10, 6.12). Αντίθετα, η νοτιοδυτική είσοδος είναι η πιο επηρεασμένη περιοχή, καθώς δεν υπάρχει καμία οπτική επαφή με την Αγορά από αυτήν την πλευρά (εικ. 5.1, 5.2· εικ. 6.1, 6.2). Ακόμη και στην είσοδο της πλατείας σε εκείνο το

28. Thompson, H. A., “The Impact of Roman Architects and Architecture on Athens: 170 B.C. - A.D. 170”, *Roman Architecture in the Greek World*, (Macready, S. - Thompson, H.A. eds.) London 1987, 1-17.

Εικ. 6. Πεδία ορατότητας στην Αγορά της Αθήνας (μέσα 1ου αι. μ.Χ.)

μέρος το οπτικό πεδίο περιορίζεται πολύ από το ναό του Άρη και το Ωδείο (εικ. 5.5· εικ. 6.5). Η βόρεια πλευρά επηρεάζεται εξίσου εξαιτίας των πυλών που χτίζονται στην είσοδο της Αγοράς από εκείνη την πλευρά (εικ. 5.6, 5.8· εικ. 6.6, 6.8).

Το πεδίο που προέρχεται από το λόφο του Κολωνού, κάτω από το ναό του Ηφαίστου υποδεικνύει μια έμφαση στους κλασικούς χρόνους στην οπτική σύνδεση του ναού με την Αγορά (Εικ. 5.4). Ο ναός μπορεί να φανεί σχεδόν από κάθε σημείο. Εντούτοις, στους ρωμαϊκούς χρόνους η προβολή του ναού περιορίζεται υπέρ μιας αξονικής και συμμετρικής σχέσης με την Αγορά (εικ. 6.4), που συμφωνεί με τις παρατηρήσεις του Sitte για τα αισθητικά κριτήρια που υπαγορεύουν τον πολεοδομικό σχεδιασμό της ρωμαϊκής περιόδου²⁹.

Τα πεδία που σχεδιάστηκαν στη βορειοανατολική είσοδο του τετραγώνου εμφανίζουν αντίθετα αποτελέσματα. Η εκκαθάριση της περιοχής για την ανέγερση της στοάς του Αττάλου φαίνεται να ενίσχυσε την ορατότητα από εκείνο

29. Sitte, C., *The Art of Building Cities: City Building According to Its Artistic Fundamentals*, New York 1945 (1st ed. 1889).

το σημείο (εικ. 5.11· εικ. 6.11). Ίσως βέβαια να υπάρχει κάποιος συσχετισμός και με την πρόσφατα οριοθετημένη Ρωμαϊκή Αγορά που επέβαλλε τη δημιουργία ενός σημείου με μεγάλη θέα.

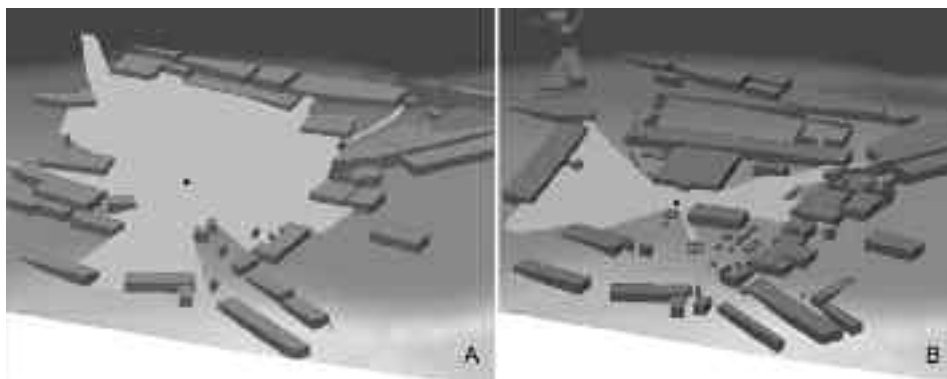
Τέλος, το πεδίο από το κεντρικό σημείο επιβεβαιώνει έντονα την απώλεια και τον τεμαχισμό του ανοιχτού χώρου της Αγοράς. Εκτιμώντας ότι στους κλασικούς χρόνους κάποιος θα μπορούσε να έχει μια άποψη ολόκληρου του τομέα του τετραγώνου, στους ρωμαϊκούς χρόνους η θέση είναι περιορισμένη και αντ' αυτού ένα συναίσθημα εγκλεισμού είναι πιθανό (εικ. 7).

Όσον αφορά τα κτήρια, προφανώς το Ωδείο και ο ναός του Άρη συλλέγουν όλη την οπτική προσοχή, ειδικά όταν κάποιος κινείται κατά μήκος της Παναθηναϊκής οδού. Το ίδιο ισχύει και για τη στοά του Αττάλου, σε αντίθεση με τα κτήρια της δυτικής πλευράς, μια περιοχή μεγάλης σημασίας για την αθηναϊκή δημοκρατία, τα οποία κρύβονται από τα δύο κτήρια στο κέντρο.

Πίνακας 3: Εμβαδό (τ.μ.) και περίμετρος (μ.) των πεδίων ορατότητας στις δύο περιόδους.

IsovistID	Έκταση 4ος π.Χ.	Έκταση 1ος μ.Χ.	Περίμ. 4ος π.Χ.	Περίμ. 1ος μ.Χ.
1	247.2	197.0	125.9	93.7
2	5516.7	960.2	986.7	169.9
3	31200.2	15875.3	1204.1	1340.1
4	33107.7	7226.5	1364.7	879.0
5	34721.6	8195.7	1412.8	1068.1
6	12158.4	1633.6	860.1	613.9
7	5024.6	5883.6	552.3	587.0
8	21278.1	5871.6	1089.3	661.8
9	22638.6	16198.5	1540.9	1269.5
10	32151.8	14005.0	1724.0	1169.1
11	2050.1	17746.9	373.5	1579.6
12	12611.2	10226.7	900.2	1253.2
13	35507.9	12949.5	1606.7	986.9
Σύνολο	248214.1	116970.2	13741.3	11671.7
Μέσος όρος	19093.4	8997.7	1057.0	897.8

Γενικά, η ανάλυση ορατότητας επιβεβαιώνει τη ριζική επίδραση των ρωμαϊκών αλλαγών. Τα νέα κτήρια όχι μόνο κατέλαβαν τον ανοιχτό χώρο, αλλά έγιναν τα πιο προεξέχοντα στην περιοχή, υποβαθμίζοντας το παλαιό πολιτικό κέντρο της Αγοράς. Αυτό υποστηρίζεται περαιτέρω από τη μικρή ορατότητα

Εικ. 7. Τρισδιάστατη απεικόνιση του πεδίου ορατότητας από το κέντρο της Αγοράς:
α) αρχές του 4ου αι. π.Χ., β) μέσα του 1ου αι. μ.Χ.

της νοτιοδυτικής εισόδου που δείχνει μια πιθανή υποβάθμιση των διαδρομών που οδηγούν στην Αγορά από εκεί. Αντίθετα, η συντήρηση του ευρυχωρίας της Παναθηναϊκής οδού που αποτελεί την κύρια πομπική διαδρομή στην πόλη συνδέεται με την ενίσχυση των θρησκευτικών λειτουργιών της Αγοράς.

Αξιολόγηση Αποτελεσμάτων

Συνολικά οι αναλύσεις οδηγούν σε μερικές ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις για τις συνθήκες που επικρατούν στην Αγορά κατά τις δύο περιόδους. Ο συσχετισμός τους με τα αρχαιολογικά και ιστορικά στοιχεία δείχνει να επιβεβαιώνει ισχύουσες ερμηνείες για τους κοινωνικούς και πολιτικούς παράγοντες που οδήγησαν στις ιδιαίτερες αρχιτεκτονικές επιλογές της κάθε περιόδου.

Η κλασική πόλη και μαζί της ο κεντρικός δημόσιος χώρος, η Αγορά, είναι αποτέλεσμα μιας διαχρονικής διαδικασίας που σχετίζεται με την εξέλιξη της ελληνικής πόλης-κράτους και των διαδικασιών του αρχαιοελληνικού δημοκρατικού ιδεώδους. Ως αποτέλεσμα, η μορφοποίηση της Αγοράς ως και τα Κλασικά χρόνια έχει σαφώς πιο οργανικό χαρακτήρα, ήπιο αρχιτεκτονικό ύφος και δίνει έμφαση στη διατήρηση του ανοικτού χώρου ως σημείο συγκέντρωσης με σκοπό την εξυπηρέτηση των διαδικασιών του δημοκρατικού πολιτεύματος. Ταυτόχρονα λειτουργεί και ως τόπος συνεύρεσης σε ημερήσια βάση με άξονα τις καθημερινές ασχολίες (οικονομικές, κοινωνικές και πολιτιστικές). Υπό αυτή την έννοια ο χώρος της λειτουργεί παραγωγικά και ενισχύει την προοδευτική εξέλιξη της Αθηναϊκής κοινωνίας.

Οι αναλύσεις δείχνουν ότι παρά τις σημαντικές επεμβάσεις στην Αγορά κατά τα ρωμαϊκά χρόνια η μορφή του αστικού πλέγματος δεν επηρεάστηκε σοβαρά. Η μέση τιμή ενσωμάτωσης είναι κατά προσέγγιση η ίδια και στις δύο πε-

ριόδους. Η μορφολογία της πόλης έγινε σεβαστή, παρά το γεγονός ότι σε άλλες περιπτώσεις οι Ρωμαίοι προχώρησαν σε σημαντικές αλλαγές, όπως για παράδειγμα στην Κόρινθο³⁰.

Με βάση τις αρχαιολογικές μαρτυρίες ολόκληρη η περιοχή της Αγοράς φαίνεται να αφιερώνεται σε θρησκευτικές και πολιτιστικές δραστηριότητες, καθώς νέοι ναοί και βωμοί δημιουργούνται. Ο λόγος είναι προφανής, εφόσον η ένωση των περισσότερων λατριών με τη Ρώμη και τον αυτοκράτορα ενισχύει τη ρωμαϊκή κυριαρχία. Η Αγορά μετασχηματίζεται σε μια περιοχή που προβάλλει την εξουσία της Ρώμης³¹.

Φαίνεται ότι στην περίπτωση της Αθήνας, η ρωμαϊκή παρουσία έλαβε μια άλλη μορφή. Το γόητρο της Αθήνας, που θεωρήθηκε η σημαντικότερη πόλη του κλασικού κόσμου, δεν επέτρεψε σημαντικές αλλαγές. Για αυτόν το λόγο η ρωμαϊκή επέμβαση λαμβάνει τη μορφή ιδεολογικής κυριαρχίας στο δεύτερο κατά σειρά πολιτικό κέντρο της πόλης, μετά την Ακρόπολη. Με την κατάληψη του ανοιχτού χώρου παύει η πολιτική λειτουργία της Αγοράς. Σε μια αυτοκρατορία δεν υπάρχει περιθώριο για τους δημοκρατικούς θεσμούς για τους οποίους είχε αρχικά σχεδιαστεί. Επιπλέον, η τοποθέτηση των εμπορικών λειτουργιών στη νέα Ρωμαϊκή Αγορά στερεί την περιοχή από ακόμα μια λειτουργία. Από αρχιτεκτονική άποψη, αυτή η διαδικασία ενισχύεται με το σπάσιμο της ομοιογένειας της Αγοράς και της δημιουργίας θεάσεων, οι οποίες εστιάζουν κυρίως στα ρωμαϊκά κτήρια.

Σε συνδυασμό με τις αρχαιολογικές μαρτυρίες, τα αποτελέσματα της ανάλυσης επιτρέπουν την αξιολόγηση του αντίκτυπου που είχαν οι ρωμαϊκές επεμβάσεις στην πόλη ως προς τη νοηματοδότηση και την καθημερινή χρήση του συγκεκριμένου τμήματος του πολεοδομικού ιστού από τους κατοίκους της πόλης. Οι επεμβάσεις αποτρέπουν την καθημερινή διέλευση της Αγοράς από τους κατοίκους της πόλης, εκτός ίσως από ένα ορισμένο μέρος της ελίτ που εμπλέκεται άμεσα σε αυτήν την διαδικασία μέσω των θρησκευτικών λειτουργημάτων των λατριών που εγκαθιδρύονται³². Εντούτοις, στον επισκέπτη η πόλη παρουσιάζεται σε όλη τη μεγαλοπρέπειά της δεδομένου ότι ακολουθεί την Παναθηναϊκή οδό διασχίζοντας την Αγορά και συνεχίζει

30. Στην πόλη της αρχαίας Κορίνθου η αναδιαμόρφωση της περιοχής μετά από την άλωση του 146 π.Χ. ήταν ριζική. Η νέα αγορά είχε ελάχιστη ομοιότητα με την παλαιά. Βλ. Hoskins-Walbank, M. E., "The Foundation and Planning of Early Roman Corinth", *Journal of Roman Archaeology* 10 (1997), 95-130.

31. Torelli, M., "L' Imagine dell' Ideologia Augustea nell' Agora di Atene", *Ostraka* 4 (1995), 9-31. Baldassarri, ό.π., 253-270.

32. Geagan, D. J., "The Athenian Elite: Romanization, Resistance, and the Exercise of Power", *The Romanization of Athens: Proceedings of an International Conference held at Lincoln, Nebraska in April 1996*, Oxbow Monograph 94 (Hoff, M. - Rottroff, S. eds.), Oxford 1997, 19-32. Επίσης, Spawforth, A.J.S., "The Early Reception of the Imperial Cult in Athens: Problems and Ambiguities", *The Romanization of Athens: Proceedings of an International Conference held at Lincoln, Nebraska in April 1996*, Oxbow Monograph 94 (Hoff, M. - Rottroff, S. eds.), Oxford 1997, 184-201.

έπειτα μέχρι την Ακρόπολη. Κατά τη διάρκεια αυτής της διαδρομής ωστόσο, είναι η Ρώμη και όχι η Αθήνα που αποκαλύπτεται στον επισκέπτη, ειδικά στην Αγορά.

Υπό το πρίσμα των κοινωνικών πρακτικών η χωρική λειτουργία της Αγοράς της Αθήνας καθίσταται συντηρητικός φορέας με απώτερο σκοπό να ενισχύσει τις υφιστάμενες ή υπό διαμόρφωση κοινωνικοπολιτικές συνθήκες στο πλαίσιο της αυτοκρατορικής πολιτικής. Δεν είναι τυχαίο ότι η Αθηναϊκή ελίτ φαίνεται από τις αρχαιολογικές μαρτυρίες να είναι η κατεξοχήν κοινωνική τάξη που χρησιμοποιεί αυτόν το χώρο, εφόσον δρα ως συνεργό στοιχείο στην αυτοκρατορική πολιτική της Ρώμης.

Συνολικά, η συμβολή των χωρικών αναλύσεων στην Αρχαιολογία έγκειται ακριβώς στη δυνατότητα μοντελοποίησης και ποσοτικοποίησης χωρικών παραμέτρων, που διαφορετικά είναι δύσκολο να αξιολογηθούν. Το παράδειγμα της Αγοράς της Αθήνας χρησιμεύει ως ένα σημαντικό πείραμα για την αποτελεσματικότητα παρόμοιων χωρικών προσεγγίσεων και δύναται να αποτελέσει χρήσιμο παράδειγμα για την εφαρμογή τους σε περιπτώσεις, οι οποίες στερούνται πλούσιες υλικές και γραπτές μαρτυρίες, όπως για παράδειγμα συμβαίνει στην Προϊστορία. Σε αυτό το πλαίσιο, η χρήση νέων τεχνολογιών και μεθόδων προσφέρει εναλλακτικές δυνατότητες προσέγγισης του αρχαιολογικού υλικού και επιτρέπει την άντληση και σύνθεση πληροφορίας από μέχρι πρότινος ανεκμετάλλευτες πηγές.

Space Syntax as a carrier of political ideology: the Agora of Athens in the Classical and Roman periods

Markos Katsianis

The study of the diachronic architectural transformations of the Agora, when combined with the existing political structures, can reveal the ways through which urban planning is rendered a carrier of political ideology. The present study compares the layout of the Agora of Athens between the beginning of the 4th century BC and the middle of the 1st century AD in the context of two different political systems. The first period coincides with the final stages of the independent city-state, while the second marks the concluding of the incorporation process of the Greek city in the extensive Roman Empire. The approach is based on Space Syntax theory and uses techniques of spatial analysis, as the degree of built space, spatial movement and visual perception of the cityscape, in order to study aspects related to the urban planning of the Agora with systematic and quantitative terms. The analysis is realised in Geographic Information Systems (GIS) software. The results of the analysis support the archaeological evidence substantiating current interpretations. In addition, the particular form of the roman interventions in the Agora of Athens is made explicit and correlated to the likely repercussions in the daily use of the city's road network. On the whole, the study aims to provide an example of the applicability of new technologies and spatial analytic techniques to the study of archaeological evidence.

Σελιδοποίηση - Σχεδιασμός εξωφύλλου
Άννα Πατρινού
E-mail: an.patrinou@gmail.com

Επιμέλεια Έκδοσης
Σπύρος Μοσχονάς

Εκτύπωση - Βιβλιοδεσία
Αλφάβητο ΑΕΒΕ